

NYÍREGYHÁZA ÉS KÖTŐDÉSEI

Valuch Tibor

SORS – TÖRTÉNELEM – TÁRSADALOM

A személyes történelem lehetőségei és kérdései

Bevezetés

A történelemnek sokféle értelmezése van, s ez teljesen természetes. Hiszen a múltról szóló lehetséges elbeszélések száma többé-kevésbé azonos a múltat azonos időben és helyen, de korántsem mindig azonos módon megélők számával. Ezen túlmenően pedig, bármennyire is szeretné, a történész sem képes a múltat a maga teljességében megragadni, csak arra törekedhet, hogy szakmailag korrekt módon, a tudomány eszközeinek segítségével és szabályainak maradéktalan betartásával alkosson egy olyan minél teljesebb történeti elbeszélést, ami tárgyyszerűsége és tényszerűsége okán is azonos lehet az egyes emberek, csoportok, társadalmak múltjáról szóló emlékezetével.¹ Ennek következtében alkalmas és esélyes lehet arra, hogy az adott közösség kanonizált múltképpé, történelmévé váljon. Az, hogy a múltjáról szóló, versengő történeti elbeszélések közül melyik válik a legszelesebb körben elfogadottá, nagyon sok mindentől függ, többek között az emlékezettől és attól is, hogy az egyes emberek mennyiben azonosulnak a történeti/történelmi elbeszéléssel a saját, megélt személyes történelmük, tapasztalatuk alapján. Részben ezért, részben pedig saját kutatási tapasztalataim birtokában tartom egyre fontosabbnak a személyes történelem, a magántörténelem, az élet- és családtörténetek vizsgálatát, úgyis, mint a történelem teljesebb megértésének a lehetőségét.²

Jelen tanulmány első részében, a bevezetőben megfogalmazott gondolatokat folytatva, kiegészítve és pontosítva – megpróbálom összefoglalni – a személyes történelem,³ magántörténelem néhány fontosabb tartalmi és módszertani kérdését, problé-

¹ A modern történetelméleti megközelítések magyarországi meghonosításában a történelemértelmezések és a történetírás újra gondolásában Gyáni Gábor játszott meghatározó szerepet. Kapcsolódó munkái a teljesség igénye nélkül: Gyáni Gábor: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Budapest, 2000., Uő: A posztmodern Kánon. Budapest, 2003., Uő: Relatív történelem. Budapest, 2007.; Uő: Az elveszithető múlt. Budapest, 2010.

² Ennek a történeti gondolkodásmódnak az egyik magyar kezdeményezője volt Benda Gyula a keszthelyi társadalmat vizsgáló monográfiájával. (Benda Gyula: Zsellérből polgár. Keszthelyi társadalmi 1740–1848. Budapest, 2008.) Az élettörténet és életrajzírás újraértelmezésében pedig Kövér György Losonczy Gézáról szóló könyve játszott fontos szerepet (Köver György: Losonczy Géza 1917–1957. Budapest, 1998.).

³ A kérdés iránti érdeklődés folyamatos növekedését mutatja többek között az is, hogy az Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára (a továbbiakban MNL SZSZBML)

máját s igyekszem választ találni arra is, miként lehet erre alapozni egy eddig – itthon – kevésbé bevett történelemértelmezést, a „nagy” történeti kérdések személyközpontú megközelítését. A tanulmány második részében egy konkrét élet- és családtörténet segítségével igyekszem a gyakorlatban is megmutatni ennek a megközelítésmódnak a lehetőségeit, az előnyeit, a kihívásait és a nehézségeit.

Közelítések a személyes történelemhez

Jól látható, hogy az újabb történetírás/történettudomány egyre inkább elszakad a nagy ívű történelmi modellektől, átértékeli a „nagy narratívákat”. Ennek jegyében növekvő figyelmet szentel a történelem, az események személyes nézeteinek, a történelmi megközelítésekben egyre inkább megjelenik az, amit az érintettek gondoltak a világról és benne saját magukról. Ezzel összefüggésben mindinkább teret kap, sőt már hosszabb ideje önálló kutatási irányra fejlődött a szóbeliségben élő, interjúkban, beszélgetésekben, visszaemlékezésekben elérhető emlékezet feltárása (oral history), illetve a történelem személyes vonatkozásaihoz – a megélt történelemhez, a személyes történeti tapasztalat feltárására az ego-dokumentumokra alapozott vagy ezek tárgyi emlékeihez – kapcsolódó történeti kutatás is.

Természetes módon mindennek van történelme, mindenkinek van története, saját történelme, s mindaz, amit megélünk életünk során, valamilyen módon a történelem részévé válik. Nyilván nem feltétlenül és nem minden esetben a világot alapvetően átformáló nagy történeti változás része az, ami az egyes emberrel az életében történik, ám a cselekvő részvétel, a mindennapi élet eseményei, döntései is befolyásolják a „nagy” történelmet, a civilizáció változásait, legalább a személyes szintereken és loká-

2014-ben évkönyvet szentelt a kérdésnek (A személyes történelem forrásai. Szerk. Galambos Sándor – Kujbusné Mecsei Éva. Nyíregyháza, 2014.), 2019-ben pedig az MNL Veszprém Megyei Levéltára is konferencia keretében vizsgálta a kérdéskört. A levéltári megközelítések szempontjából fontos elemzés Horváth J. András: Lesz-e múltad Kovács János? – személyes magániratok Budapest Főváros Levéltárában című tanulmánya. (Budapesti Negyed, 2010. 2. sz. 3–20.) Módszertanilag is az egyik leginvenciózusabb magyar történeti munka Kövér György: Tiszaeszlári dráma című 2011-es monográfiája, amiben a komplex személyes történeti megközelítés segítségével rekonstruálta Tiszaeszlár 19. századi társadalmának a történetét. (Köver György: Tiszaeszlári dráma. Társadalomtörténeti látószögek. Budapest, 2011.) Szintén figyelemreméltó munka az F. Toma Katalin – Horváth J. András szerkesztésében kiadott Hat (hét) nemzedék. A Manno család története. Budapest, 2015. Az élet- és családtörténet szempontjából szintén fontos Kövér György: Biográfia és társadalomtörténet című, 2014-ben megjelent tanulmánykötete, újabban pedig Kunt Gergely monográfiája (Kunt Gergely: Kamasztükrök. A hosszú negyvenes évek társadalmi képzetei fiatalok naplóiban. Budapest, 2017.), amiben a különböző társadalmi helyzetű emberek naplóinak elemzése révén tett igen érdekes kísérletet a hagyományos család- és élettörténetet meghaladó elemzésre. Rainer M. János könyvében egy 1939-ben hivatásos katonatisztávé avatott 160 fős csoport tagjainak az élettörténetét dolgozta fel (Rainer M. János: Századosok. Budapest, 2018.).

lis szinten, s ez nyilván számos vonatkozásban fordítva is igaz. Ezért is gondolom úgy, hogy a személyes történelmeknek az elemzése és értelmezése nélkülözhetetlen a történelmi változások megértéséhez. Az életutak, sorsok, családok, generációk⁴ változásai, alakulása, az egyéni és csoportos döntések mikro⁵ és lokális szinten segíthetnek megérteni a különböző társadalmi, társadalomlélektani mechanizmusokat és azok működését, a makroszintű történelmi változások természetét, többek között azért is, mert az egyéni, családi és csoportos stratégiák, döntések nemcsak valamiféle válaszreakciókként, hanem önmagukban is formálják és befolyásolják a nagyobb közösség, egy nemzet, egy társadalom történetét. A személyes történelem nem azonos a leíró élettörténettel vagy a klasszikus családtörténettel, hiszen nemcsak rekonstruálni akar, hanem az adatok összegyűjtésén túlmenően értelmezni is, többek között döntéseket, választásokat, stratégiákat, mentalitást. S ha van is rokonsága a mikrotörténettel, kérdésfelvetéseiben s némileg a módszertanában el is tér tőle.

Az első kérdés, amire választ próbálok keresni, miért más a „személyes történelem”, mint az ún. nagy történelem narratívája? Többek között azért, mert a hagyományos történetírás elsősorban többnyire szerveztközpontú, az állam és a társadalom különböző szervezeteinek a működését igyekszik feltárni, bemutatni, s ebből következően nem jut elég figyelem a személyes aktoroknak, a szereplőknek, a szándékaik, motivációik, döntéseik vizsgálatának és megértésének. A személyes történelem, mint megközelítés közelebb vihet az egyes emberi döntések, lépések háttérében álló szándékok és törekvések, az individuumok cselekvéseinek a megértéséhez a cselekvéseket motiváló szándékok feltárásához, s bár így a történelem látszólag privát szinten értelmeződik, ennek ellenére – valamennyire – totális történelem is. A személyes történelemben részben ebből is következően nem a megéléstörténet, hanem az egyes emberi döntések lehetséges indokainak a feltárása, a civilizációs folyamatok hatásainak a vizsgálata. Ugyancsak nagyon érdekes, izgalmas a társadalmi helyzetváltoztatások és a gazdasági-politikai változások, a gyakori rendszerváltások által indukált teljes vagy részleges identitásváltások elemzése. A személyes történelem elemzése alkalmat teremt a hosszú időtartamú, 5-6 generáció történetét felölelő vizsgálatokra is, ami a mobilitás, mentalitás, életstratégiák elemzése és értelmezése miatt különösen fontos.

A feladat/kérdés lényegében nem más, nem kevesebb, mint az, lehet-e, miként lehet minél teljesebben – mozaikról-mozaikra – rekonstruálni „teljesen átlagos” hétköznapi emberek életútját, élet- és családtörténetét? Olyan embereket, akiket a nagy történelmi elbeszélésekben a tömeget alkotó emberekként szoktak emlegetni és megje-

⁴ Róbert Péter – Valuch Tibor: Generációk a történelemben és a társadalomban. Politikatudományi Szemle, 2013. 4. sz. 116–139., Valuch Tibor: Approaches to the life story analyses of multigenerational Hungarian worker's families in the 20th century. East Central Europe/L'Europe du Centre-Est, 46. 2019. 1. sz. 84–98.

⁵ A mikrotörténet értelmezéséhez lásd Szijártó M. István: A történész mikroszkópja. A mikrotörténelem elmélete és gyakorlata. Budapest, 2014.

leníteni, olyan embereket, akik nem váltak ismertté, híressé, nem nyújtottak kiemelkedő teljesítményt, egyszerűen csak éltek, élni és túlélni, alkalmazkodni, érvényesülni akartak az egyes korszakok állandóan változó politikai, társadalmi és gazdasági feltételei között.

A második alapkérdés: lehetséges-e mikro/személyes történeti megközelítésben értelmezni és rekonstruálni a társadalmi változások folyamatát, társadalomtörténetét élet- és családtörténeti módszerekkel? Ebben az esetben ugyanis nem pusztán a genealógiai elemzés vagy a minél teljesebb életrajzi adatgyűjtés a cél, hanem az, hogy az élet- és családtörténet hivatalos, privát és egodokumentumai révén, azok segítségével az egyén szintjére visszalépve értelmezzünk társadalmi folyamatokat és változásokat.

Az is teljesen világos, hogy azok esetében, akik a történelemnek sem kisközösségi, sem lokális, sem országos/makroszinten nem ismert vagy nem meghatározó szereplői, ez korántsem könnyű feladat. Hiszen a tömegbe simuló „átlagemberek” esetében többnyire az élet fordulóinak a dokumentumai, az iskoláztatáshoz és az aktív éveik foglalkozásához kötődő iratai érhetőek el. Ritkábban maradtak fenn velük kapcsolatos más hivatalos iratok (önéletrajzok, káderlapok). A sajtóban való említés, előfordulás is ritka és meglehetősen esetleges, többnyire az anyakönyvi hírekben fordul(hat)nak elő. Az átlagos emberek esetében kevéssé őrződtek meg a magánlevelek, ritkán/elvétve írtak naplót vagy visszaemlékezéseket. Mégis úgy vélem, hogy szisztematikus kutatással elérhető, összegyűjthető sok olyan apró adat, ami segítheti a munkát, a feltárást és az elemzést egyaránt.

Melyek lehetnek a személyes történelem legfontosabb dokumentumai? Az élettörténet iratai közül alapvető fontosságúak a születési/keresztelési, házassági és halálozási egyházi és állami anyakönyvek, gyászjelentések, az iskolai anyakönyvek, értesítők, bizonyítványok, a választói névjegyzékek, a lakónyilvántartó könyvek, egyes vállalatok személyi, alkalmazotti nyilvántartásai, a nagyvállalatok munkásnyilvántartó könyvei, Magyarország tiszti cím- és névtára, az árvaszéki iratok, a hagyatéki leltárak. Az egykorú és/vagy utólagos életdokumentumok közül pedig a személyes iratok, magánlevelezés, fényképek, magán-filmfelvételek, naplók, önéletírások, visszaemlékezések, illetve az élet- és családtörténeti interjúk szolgáltatnak érdemi információkat.

Az alapadatok összegyűjtésén és elemzésén túl hogyan, mire használhatóak a személyes történelem különböző forrásai? A teljesség igénye nélkül az anyakönyv⁶ például segíti a kutatás tárgyát alkotó egyének, társadalmi csoportok történeti demográfiai vizsgálatát, a házassági szokások, a családi kapcsolatok és a családszerkezet

⁶ Az anyakönyvek klasszikus családtörténeti vizsgálatán túlmutató felhasználásának a kérdéseit lásd Valuch, 2017., Történeti demográfia szempontból pedig kiemelkedőek Faragó Tamás munkái (Faragó Tamás: Paraszti háztartás- és munkaszervezet-típusok Magyarországon a 18. század közepén. Pilis-Buda környéki birtokos paraszti háztartások 1745–1770 között. Budapest, 1985.; Uő: Tér és idő – család és történelem: Társadalomtörténeti tanulmányok, 1976–1992. Miskolc, 1999.).

elemzését, az életkori sajátosságok átgondolását, családok gyermekszám szerinti összetételének, valamint a halálozás, halálokok analízisét. Szintén használható adatok nyerhetők az anyakönyvekből a migráció, a házassági mobilitás, a generáción belüli vagy a generációk közötti foglalkozási mobilitás vagy éppen az immobilitás vizsgálatához. De egy hosszabb időtartamú, több generációt nyomon követő elemzés esetében szintén alkalmas lehet a településen, az adott lokális téren belüli mozgás feltárására vagy éppen az egyes emberek/családok rokoni-családi és társadalmi kapcsolatrendszerének a rekonstruálására is. A fotó remek forrás az életmód és a lakásviszonyok elemzésére, a munkahelyi és hivatalos iratok pedig a karrierút bemutatására, a jövedelmi viszonyok, a lakóhely, az iskolázottság, képzettség, foglalkoztatás változásának ábrázolására.

A személyes történelem, mint lehetséges tudományos megközelítés kapcsán még egy módszertani szempontra érdemes kitérni. Nevezetesen, hogy az egyedi történetek elemzése mellett arra is törekedni kell, hogy lehetőség szerint kisebb-nagyobb, azonos jellemzőkkel vagy érintkezési pontokkal rendelkező közösségek, csoportok tagjai is a vizsgálat tárgyává váljanak. Így nemcsak az összehasonlítás lehetősége teremődik meg, hanem a társadalmi mozgások, akciók és reakciók természete is jobban megérthetővé, értelmezhetővé válik.

A kisenemességtől⁷ a kispolgári/középosztályi helyzetig – a Kecskeméthyek a 19–20. században⁸

A nyíregyházi postahivatal falán emléktábla őrzi a második világháborúban hősi halált halt postások emlékét. Közülük az egyik, az élete 41. évében, Budapest ostromának a végén haslövést kapott és súlyos sérülésébe 1945. március 8-án belehalt Kecskeméthy István volt. A róla és vele kapcsolatban fennmaradt és elérhető dokumentumokra támaszkodva próbálom meg rekonstruálni az élet- és családtörténetét, némiképp úgy is, mint egy számos szempontból és vonatkozásban, „átlagos” és bizonyos értelemben tipikus, 20. századi magyar sorsot. Tulajdonképpen arra is választ próbálok keresni, honnan, milyen családi, társadalmi háttérből jött, miként befolyásolták az életét a történelmi események, mi történt a családjával a halálát követő évtizedekben, mutat-e valami jellegzetességet, sajátosságot a társadalmi pozíciók alakulása szempontjából ez az élet- és családtörténet?

⁷ A kisenemesség helyzetének értelmezéséhez lásd Kósa László: „Hét szilvafa árnyékában”. A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon. Budapest, 2001.

⁸ Jelen esettanulmány az eddig összegyűjtött adatokon alapuló első összefoglalás. Az itt felhasznált, levéltári jelzet nélkül idézett, hivatkozott személyes dokumentumok (iskolai bizonyítvány, származási igazolás, felmentési kérelem, tábori posta lapok) magántulajdonban vannak.

Ha a család eredetét vizsgáljuk, akkor látható, hogy ez a családnév a közép-nyírségi térség falvaiban, Nyírbaktán, Leveleken és Besenyődön⁹ fordul(t) elő gyakrabban, ezek közül is a Kecskeméthyek¹⁰ Besenyőd életében játszottak meghatározóbb szerepet, ahol a református egyházi anyakönyvek szerint az 1700-as évek végén, a település kb. 85-90%-a nemes, közöttük több családnév „nemzetséges”, „nemzetes” előtaggal szerepel, úgy mint például Bezdédy, Baranyi, Borbély, Eőry, Halász, Ketskeméthy, Kiss, Ladányi, Lőrinczy, Mikó, Molnár, Nagy, Tarr, Tar, Udvarhelyi, Vida, Zsiday családok. Vagyis joggal feltételezhetően a falu fontosabb és a 19. század elején a módosabb családjai közé tartoztak, amit az anyakönyvek és az abból nyomon követhető családi kapcsolati hálók, házassági stratégiák¹¹ is megerősítenek. A jelenleg elérhető legkorábbi anyakönyvi adatok szerint az 1700-as évek utolsó harmadában nemes Ketskemethy András és nemes Ketskemethy István birtokosok családja biztosan jelen volt a településen. 1792-ben született mindkettőjük első gyermeke, ami arra enged következtetni, hogy ők valószínűleg az 1760-as évek közepén születhettek. Nemes Ketskemethy István volt Kecskeméthy István ükapja, akinek 1792 és 1813 között kilenc gyermeke született, közülük heten érték meg a felnőtt kort, köztük az 1799. március 30-án született nemes Ketskemethy József,¹² Kecskeméthy István dédapja. Az anyakönyvben birtokosként megjelölt nemes Ketskemethy József, 1820-ban kötött házasságot nemes Therezia Naggyal. A házasságból 7 gyermek született,¹³ köztük 1828. augusztus 27-én Kecskeméthy Albert, a nagypapa. Ő 1860-ban vette fele-

⁹ A településsel kapcsolatos alapinformációkat számos 19. és 20. századi kiadvány, adattár foglalta össze. Lásd Fényes Elek: Magyar országnak, »s a« hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja statistikai és geographiai tekintetben 4. Pest, 1839.; Szabolcs vármegye. In: Magyar Lexikon, 3. köt. Budapest, 1879., Magyarország vármegyéi és városai. Szabolcs vármegye. Szerk. Borovszky Samu. Budapest, 1900. (a továbbiakban Borovszky, 1900.); Révai Nagylexikon, 3. köt. Budapest, 1911.; „Besenyőd lakosainak száma: 895... A község valamennyi lakosa nemes eredetű, s a legtöbb családnál megvan a régi kutyabőr.” Magyar városok és vármegyék monográfiája, 8. Nyíregyháza és Szabolcs vármegye községei. Szerk. Hunek Emil. Budapest, 1931. 327.

¹⁰ „Kecskeméthy. Abauj vármegyéből származik. K. Sámuel 1725-ben Kenézlőben birtokos; a század elején Besenyődön bírt földesúri joggal.” Szabolcs vármegye nemes családai. Írta dr. ifj. Reiszig Ede, revid. Csoma József. In: Borovszky, 1900. <https://www.arcanum.hu/hu/onlinekiadvanyok/Borovszky-borovszky-samu-magyarország-varmegyei-es-varosai-1/szabolcs-varmegye-167E9/szabolcs-varmegye-nemes-csaladai-irta-dr-ifj-reiszig-ed-revid-csoma-jozsef-17B2F/> Letöltés: 2021. 01. 08.

¹¹ A 19. század folyamán a házassági anyakönyvek szerint a Kecskeméthy családtagok elsősorban Besenyődön, a Tarr, Mikó, Laskay családok tagjaival kötötték házasságot.

¹² 1862. november 15-én hunyt el köszvényben és sínlejtésben, Besenyődön.

¹³ A házaspár elsőszülött gyermeke Magdolna lányuk volt, aki a helvét hitvallású családban 1821. július 24-én született Besenyődön. A második az 1822. december elsején, Besenyődön megszületett Margaritha, a harmadik volt az első fiúgyermek, ifjabb József, aki 1824. április harmadikán jött a világra, negyedik volt a sorban Eszter, aki 1826. június 11-én született, ötödik volt az 1828-as Albert, hatodik az 1831. április 30-án megszületett Menyhárt, és a hetedik pedig a többiekkel ellentétben nem Besenyődön, hanem Balkányban, 1833. november 27-én megszületett Júlia volt.

ségül a szintén ismert helyi családból származó, nála öt évvel idősebb Mikó Esztert, aki 1822. július 5-én nemes Mikó Ferencz és Újlaky Zsuzsanna gyermekeként született. Kecskeméthy Albert és Mikó Eszter joggal feltételezhetően már jóval a házasságkötés előtt szerelmi kapcsolatban volt, hiszen a korábban özvegyen maradt Mikó Eszter 1859. december 30-án János nevű, házasságon kívül született gyermekének adott életet s Kecskeméthy Albert az apaság elismerésével egyidejűleg vállalta, hogy a gyermeket a házasság megkötését követően törvényesíti. A házaspár második gyermeke, Eszter, 1864. január 15-én született meg.

Kecskeméthy Albert esetében az anyakönyvi bejegyzések a *földbirtokos* foglalkozási megjelölést alkalmazzák, arra jelenleg még nincs pontos adat, hogy ez milyen méretű gazdaság/földterület birtoklását jelentette, de a szülői generáció társadalmi helyzetéhez képest ez még nem tűnik státuszvesztésnek. Nem volt hosszú életű, alig 45 esztendőt ért meg. Felesége, Mikó Eszter 1873. augusztus 11-én, 51 éves korában hunyt el kolerában, ő maga pedig 1873. november 24-én tüdőgyulladás következtében halt meg. A szülők halála után a kilenc és tizennégy évesen árván maradt gyermekeket nagybátyjuk és családja vette magához és nevelte fel. Feltehetően a szülők korai halála is közrejátszott abban, hogy Kecskeméthy Albert második gyermeke, Eszter 1880-ban, nagyon korán, alig 16 évesen férjhez ment Bicskei János helvét hitvallású bessenyői földműveshez.

Az elsőszülött gyermek, János, még nem volt írástudó, foglalkozásaként földműves szerepel, ami mögött már lefelé irányuló társadalmi mobilitás húzódnak meg apjához viszonyítva. Húgához képest érett fiatal férfiként alapított családot, 1883. január 7-én, háromszori hirdetés után, 24 évesen vette feleségül a 18 éves leveleki születésű, római katolikus vallású Bodnár Fedorcsák Erzsébetet, aki szűk másfél éves házasság után, 1884. június 20-án életet adott elsőszülött gyermeküknek, Jánosnak,¹⁴ aki azonban mindössze 12 órát élt, halálának oka gyengeség volt. Majd másnap, június 21-én szülési rángógörcsben az édesanya is meghalt. *„A gyermek édesanyjával egy koporsóba tétetett s így a református lelkész távollétében, a református kántor szóbeli engedélyével temettetett el.”*¹⁵ Első feleségének és elsőszülött gyermekének elvesztését követően Kecskeméthy János jóval a gyászidő letelte előtt újrَاهázasodott. 1884. szeptember 9-én Nyírbaktán feleségül vette a római katolikus vallású, földműves családból származó, férjéhez hasonlóan még írástudatlan Schwarcz Erzsébetet. Az addig helvét hitvallású férj 1884. szeptember 8-án tért át a római katolikus vallásra, az akkor alig húszesztendős menyasszony pedig külön szülői engedély birtokában ment férjhez.

¹⁴ „Az apa személyesen jött és kívánta, hogy római katolikus szertartás szerint kereszteltessék meg gyermeke, mivel a református lelkész távol volt.” MNL SZSZBML, IV. 451. Szabolcs vármegye felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye, 1828–1895. Nyírbakta, római katolikus keresztelési anyakönyv, 34. sz. 1884. június 20.

¹⁵ Uo. római katolikus halotti anyakönyv, 20. sz. 1884. június 21.

Kecskeméthy Jánosnak és Schwarcz Erzsébetnek tíz gyermeke született. Elsőszülöttként Mária, 1886. január 1-én, aki háromhetesen gyomorbélhurutban elhunyt, János, 1887. április 11-én, aki másfél évesen, bélhurutban halt meg 1888. október 8-án, 1889. november 24-én született Julianna, aki megérte a felnőtt kort, 1892-ben Mária leányuk, aki 1903. augusztus 15-én 11 évesen vörhenyben halt meg, 1894-ben született Erzsébet, aki 9 évesen, 1903. szeptember 1-én halt meg veselőb következtében, 1895-ben született meg fiúgyermekük, aki ismét a János nevet kapta és mindössze 4 hetet élt, 1897. január 26-án Ilona, aki 1903. szeptember 10-én halt meg,¹⁶ 1900-ban született Pál nevű fiuk alig kilenc hónapot élt, 1902-ben született Rozália lányuk pedig mindössze két hetet élt. Látható, hogy Kecskeméthy János élete bővelkedett a személyes tragédiákban, hiszen gyermekként elvesztette szüleit, elsőszülött fiát és első feleségét, második házasságából született négy gyermeke csecsemőként, négy pedig kisgyermekkorban halt meg, három közülük egy hónap leforgása alatt, 1903-ban. A drámai év után, egy-másfél éves amerikai távollétét követően az 1904 elején hazatérő apa vélhetően nagy örömmel fogadta gyermekének, Istvánnak az 1904. december 22-i megszületését. Az akkor már Nyírbaktán élő, negyvenöt éves, római katolikus vallású apa és a szintén római katolikus felesége késői gyermekáldásnak örvendhetett, hiszen gyermekük húszéves házasság után született meg. Az életének negyvenedik évében járó anya komplikációk nélkül szülte meg gyermekét. Akinek azonban csak hat esztendeig örvendhetek közösen, a feleség 1910-ben bekövetkezett halála miatt. A másodszer megözvegyült apa 1912. január 23-án harmadszor is megnősült, a nála tizenhárom évvel fiatalabb, református vallású, nyírbaktai földművescsaládból származó, szintén özvegy Tóth Erzsébetet vette feleségül.

A rendelkezésre álló adatok szerint Kecskeméthy János 1884-ben még földműves foglalkozásuként, 1889-ben zsellérként, 1897-ben önálló földművesként, 1900-1903 között különböző ágakban napszámosként, 1904-ben földművesként jelent meg az anyakönyvekben, ami az édesapja helyzetéhez képest pozícióvesztést jelenthet. Feltételezhető, hogy a korábban meglevő földtulajdon az árvaság ideje alatt felaprózódott vagy elveszett. A családfő foglalkozási pályája ennél részletesebben még nem követhető, többnyire napszámosként dolgozott. A család – az Amerikában is szerencsét próbáló apa kivételével – földrajzi értelemben nem volt különösebben mobil, Besenyőd, Levelek, Nyírbakta és Lórántháza volt a lakóhelyük, ami nagyjából 10-15 km-es sugarú körön belül található. A kor változó viszonyainak megfelelően a késői fiúgyermeket már iskoláztatták. Kecskeméthy István, 1912-ben kezdte meg elemi népiskolai tanulmányait a nyírbaktai római katolikus népiskolában. A fennmaradt negyedik osztályos bizonyítványa szerint, az 1915/16-os tanévet jó magaviseletű és

¹⁶ „Bejelentő megjegyzi, hogy az apa Amerikában, az anya pedig kórházban van. Ő, mint közeli rokon teszi a bejelentést, mivel a halálesetről közvetlen tudomása van.” MNL SZSZBML, XXXIII.

1. Állami anyakönyvek, Nyírbakta halotti anyakönyv, 94. sz. 1903. szeptember 10.

változó szorgalmú tanulóként végezte el. Hit- és erkölcstanból jó, testgyakorlásból jeles, magyar nyelv, számtan, földrajz, ének és rajzolás tárgyakból elégséges eredménnyel. Ennek alapján úgy tűnik, hogy a jó fizikumú fiúnak nem a tanulás volt a fő foglalatossága, ám a szülői generációhoz képest már írástudóvá vált. A földműves munka mellett szülei cipésztanoncnak adták, az 1920-as évek elején tette le a vizsgát és ezt követően cipészként dolgozott, majd 1922-ben, önként jelentkező toborzottként belépett a hadseregbe. Nyíregyházán a Huszárlaktanyában töltötte le katonai szolgálatát.¹⁷ Tisztesként, tizedesi rangban, a tízéves szolgálati jel kitüntetés birtokában szerelt le. Cipész szakmájának a gyakorlását a hadseregben sem adta fel teljesen. Mindezekben a mozgásokban kitapintható a paraszti sorból történő kilépés szándéka, még akkor is, ha a hivatásos katonai pályára lépés motivációi nem teljesen egyértelműek, a biztosabb megélhetés reménye, szüleinek fiatal felnőttkénti elvesztése egyaránt meghúzóhatott a háttérben.

Kecskeméthy István 1931. október 3-án kötött házasságot a szintén 1904-es születésű Timkó Erzsébettel. A Büdszentmihályon, szintén földműves családban született, ám református vallású feleség – a kor szokásaitól némileg eltérően – hét hónappal idősebb volt a férjénél, lévén, hogy 1904. május 18-án született. Az akkor már az anyakönyvi bejegyzés szerint cipész foglalkozású Kecskeméthy István lakhelye a házassági anyakönyv szerint a nyíregyházi huszárlaktanya, a feleségéé a Nyíregyháza, Deák Ferencz utca 96. szám volt. Az anyakönyvben nincs megjelölve a feleség foglalkozása, gyermekei megszületésének éveitől 1945-ig háztartásbeli volt. Timkó Bernát Erzsébet büdszentmihályi református vallású, földműves családban született, kisgyermekként elvesztette szüleit, árvaként egy közeli rokon családja nevelte fel nővérével együtt. Elemi iskoláit helyben végezte, nem tanult tovább, a családi keretekben dolgozott, majd az 1920-as évek elején került Nyíregyházára.

Mindketten 27 évesek voltak, amikor hivatalosan is elkezdték közös életüket¹⁸ Nyíregyházán az Alsópázsit 102. szám alatt. Kecskeméthy István már a házasságkötés előtt is a katonai szolgálatát töltötte Nyíregyházán. Valószínűleg ennek köszönhetően ismerkedett meg későbbi feleségével. A feltételezhetően heves szerelmi viszonyra utal többek között az is, hogy első gyermekük, Julianna már a házasságkötés előtt megfogant, hiszen az 1931. október 3-i esküvőt követően négy és fél hónappal később, 1932. február 15-én született meg. Vagyis a feleség már áldott állapotban volt a házasságkötés

¹⁷ A trianoni békekötés után megszabott korlátok között, a hadsereg újjászervezése során toborzott önkéntesekkel töltötték fel az engedélyezett 35 ezer fős legénységi létszámot. A hadsereg soraiba lépők 12 évnyi szolgálatot vállaltak. Lásd A két háború közötti Magyar Királyság hadtörténete. <https://m.militaria.hu/digitalis-hadtortenelem-hadtorteneti-oktatasi-csomagok-iskolak-szamar-a-horthy-korszak-hadereje/a-horthy-korszak-hadereje-hadszervezet/a-ket-haboru-kozotti-magyar-kiralysag-hadtortenete>. Letöltés: 2020. 09. 21.

¹⁸ A házasságkötést már nem élte meg Kecskeméthy István szülei sem, Kecskeméthy János 1922-ben hunyt el.

időpontjában, ami a korszakban szintén nem volt általános, sem elfogadott. A Nyíregyháza, Pazonyi út 3. szám alatt élő házaspár második gyermeke, Mária Magdolna 1934. február 25-én született meg.¹⁹ Majd 1936. december 28-án, immár Kisvárdán Éva, 1938. március 3-án, szintén Kisvárdán a negyedik leány, Ibolya, és 1940 januárjában, immár újra Nyíregyházán Ágnes lányuk, aki nyolchónaposan, 1940. szeptember 7-én táplálkozási mérgezés következtében a nyíregyházi közkórházban elhunyt. A harmincas években született leánygyermekük valamennyien édesanyjuk vallását követték, majd 1939-ben váltottak vallást és római katolikus hitre tértek át édesanyjukkal együtt. A családban erős volt a hit és a vallásos neveltetés, a vallási előírásokat pontosan követték mindennapi életükben, s ez a beállítódás a gyermekek szocializációs folyamatában is fontos volt.

A földműves családból indult cipészsegéd, cipész, hivatásos katona öt évvel a házasságkötést követően, az 1930-as évek közepén ismét foglalkozást váltott. Nyilván a cipész kisiparhoz képest stabilabb megélhetés reményében a Magyar Királyi Posta szolgálatába lépett. 1936. október 27-én, havi béres kiségitő szolgálóként²⁰ kezdett dolgozni a kisvárdai postahivatalban. Háromnegyed évvel később, 1937. július 5-én tett hivatali esküt, amikor kinevezték ideiglenes, másodosztályú posta altiszté.²¹ Az akkor kétgyermekes család 1939 májusában még Kisvárdán élt, hiszen a legidősebb gyermekük, május 11-én járult először szentáldozásra a kisvárdai római katolikus templomban. Kisvárdán előbb a Móser Ernő u. 38., aztán Rákóczi u. 17. szám alatt laktak, majd innen 1939 nyarán/őszén tértek vissza Nyíregyházára, ahol 1940 őszéig az Újszőlő 34. szám alatt éltek. A Postaigazgatóságon II. osztályú postaaltisztként teljesített szolgálatot, 1940-ben a Kálvin tér 5. sz. alatti 1. számú hivatalban két szobás szolgálati lakást is kapott. Altisztként a jövedelme a 120-180 pengő/hó sávba esett. A foglalkozásváltásnak köszönhetően az altiszti réteg tagjává válva, tisztes alsó kispolgári egzisztenciát teremtett a harmincas évek végétől, aminek a második világháború vetett véget.

A legtöbb személyes dokumentum Kecskeméthy István életének az utolsó éveiből maradt fenn, ott is főként a katonai szolgálatához kötődően. Évkönyvének bejegyzése szerint, 1944. május másodikán vonult be a hadseregbe a Magyar Királyi 1. Honvéd Lovashadosztály Híradó Századához,²² majd a táborig postánál teljesített szolgálatot,

¹⁹ A gyermek vallása a megegyezés szerint is református volt. MNL SZSZBML, XXXI. 1. a. 51. Állami anyakönyvi másodpéldányok és anyakönyvekkel kapcsolatos iratok, 1895–2001. Nyíregyháza, születési anyakönyv, 261. sz. 1934. február 25.

²⁰ Jegyzőkönyv. Fölvétetett Kisvárdai m. kir. postahivatalnál 1936. október 26-án. Tárgy: Kecskeméthy István a m. kir. postahivatalhoz havibéres kiségitő szolgáló minőségben kézzel írt megérősített fogadalmat tesz. Magántulajdonban.

²¹ Igazolvány hivatali eskü letételéről. Kisvárdai, 1937. július 5. Magántulajdonban.

²² Az egység parancsnoksága által 1944. május 26-án kiadott 6/197. számú származási igazolvány tanúsította, hogy az akkor még honvédként szolgáló Kecskeméthy István és felesége „nagyszülőikig bezárólag tiszta keresztény származású”.

akkor is, amikor rövidesen a keleti frontra²³ vezényelték. A gyermekeinek küldött tábori postalapok²⁴ szerint 1944. augusztus végén őrmesterként Lengyelországban teljesített szolgálatot, 1944. június vége és augusztus eleje, valamint augusztus vége és szeptember közepe között az egysége heves frontarcokban vett részt, a sorkatonaként bevonuló Kecskeméthy István 1944. augusztus végén már őrmesteri rangban szolgált. Majd a front változásait követve a visszavonuló egységével 1944 októberétől már Magyarországon volt frontszolgálaton. Ekkor még az egyre zivatárosabbá váló frontviszonyok közepette, valószínűleg életében utolsó alkalommal, 1944. október 5-én, Kecskeméten meglátogatta a felesége, aki felmentési kérelem²⁵ benyújtásával próbálta meg kimenteni férjét, sikertelenül, ugyanis a kérvényt a katonai vezetés és az illetékes polgári hatóság is elutasította.

Kecskeméthy István az imakönyvében rögzített feljegyzések szerint hívó emberként 1944 november első péntekjén Érden, 1944 decemberének első péntekjén Csepelen gyónt. Feljegyzése szerint 1944. november 19-én Tökölön volt, ahol felesége névnapját is töltötte, majd a rövidesen bezáruló ostromgyűrű következtében

²³ A Magyar Királyi Lovashadosztály, a 2. pánfélshadosztály után a korabeli magyar honvédség második legjobban felszerelt alakulata volt, aminek a mozgósítása 1944. április végén kezdődött el, június 10-étől szállították a Pripjaty mocsárvidék környékére az egyes alakulatokat, amelyek a hónap végére érkeztek Luniniec térségébe, majd a kibontakozó szovjet támadás során július folyamán ebből a térségből heves harcok során, mintegy 800 km-t megtéve Varsó irányába vonultak vissza, az augusztus első felében kitöltött pihenő után az egységet a varsói felkelők ellen akarták bevetni, de a magyar katonai vezetés tiltakozásának hatására erre nem került sor, szeptember elején Varsótól délre vetették be újra az alakulatot. [Erre lásd Bene János kötetbeli tanulmányát. A szerk.] Szeptember közepétől a lovashadosztályt fokozatosan kivonták a frontvonalból és az egységeket Magyarországra szállították, ahol 1944. október 3-tól Kecskemét térségében rakodták ki és helyezték el. Ezt követően a már Huszárhadosztály nevet viselő alakulat különböző egységei, a Tisza mentén, a Duna–Tisza közén folyó harcokban, aztán a Csepel-sziget és a Duna védelmében vettek részt. Egyes alakulatait Budapesten bekerítették. Kecskeméthy István ezek kötelékében szolgált, így maradt a fővárosban 1944 utolsó heteiben. Részletesen lásd Ungváry Krisztián: A magyar honvédség a második világháborúban. Budapest, 2004. 265–275. és 484–485.

²⁴ „Tek Kecskeméthy Ibolya jókislánynak Nyíregyháza Kálvin tér 5 sz Édes Ibolyám kicsi kis bogárkám nagyon sok csókot küldök néked meszi idegen fojammentéről és a faházak tájáról már tés iskolás kislány leszel mahonap tanulj tés szépen írni és olvasni sokat gondolok rád is szeretettel édes apukád Isten áldjon kis Bogaram 1944. augusztus 15.”

„Szépreményű Kecskeméthy Mária és Juliska jókislányoknak. Nyíregyháza 1 sz hiv Kálvin tér 5 sz Édes kislányaim a drága kis levlapotokat megkaptam nagyon köszönöm és nagyon kérek legyetek nagyon jok Édesanyukátoknak fogadjatok szót és ha mentek iskolába írjátok meg a tanítónéni címét és anak is fogadjatok szót és szorgalmasan tanuljatok nagyon sokszor csokolok mindnyájatokat szerető édes apukátok. Pista bácsi jó öreg ember. Lengyelország, 1944. augusztus 23.”

²⁵ „T. Kecskeméthy Istvánné Nyíregyháza. Férje felmentése ügyében hozzám intézett kérvényét mellélkelten visszaküldöm, mert a hadra kelt sereg parancsnoksága felmentési ügyekkel nem foglalkozik. A kérvényt az illetékes polgári hatósághoz kell benyújtani, Nagypál István hadnagy. Tábori Posta: K308, 1944. X.13.”

Budapesten rekedt alakulatával. Nincsenek pontos adatok az ezt követő időszakról, a sebesülés helyéről, idejéről és körülményeiről. A VIII. kerület, Vas utca 17. szám alatt található Pajor Szanatóriumában ápolták, és ott halt meg három héttel Budapest ostromának végét követően, 1945. március 8-án délután négy órakor.²⁶ A rendkívüli háborús körülmények között a Kerepesi temető egyik háborús tömegsírjában temették el.

A háború és a családfő elvesztése komoly törést jelentett a család életében, a félár-vává válás életre szóló traumát okozott a gyermekeknek, mint sok százezer más magyar családban is. Kecskeméthy István özvegyen maradt felesége négy gyermekével a háború befejeződésének az évében kiszorult a Posta szolgálati lakásából, azt egy szoba, konyha, kamrából álló lakásra cserélték. A korábban megszokott tisztas kispolgári életkörülményeket fel kellett adni, az addig eltartott, háztartásbeli asszony postai takarítónő lett, 1945. május 28-án beadott felvételi kérelmére 1945. június 20-án felvették havi általánybéresként.²⁷ Az 1949-es adatok szerint 448 Ft hadiözvegyi nyugdíjból, a 128 Ft hadiárva ellátásból²⁸ és az özvegy takarítónői keresetéből a tisztas szegénység életviszonyait lehetett fenntartani az 1950-es évek elején. A helyzetet rontotta, hogy az özvegy 1954. október 30-án súlyos sérülésekkel járó közlekedési balesetet²⁹ szenvedett, ami munkaképességére maradandó hatással volt.

Nyilván ennek a léthelyzetnek a következménye volt, hogy a négy leánygyermek az iskolák elvégzése után gyorsan munkába állt – adminisztrátorok, kereskedelmi alkalmazottak lettek és gyorsan férjhez is mentek 1951 májusa és 1956 decembere között, 17–19 évesen. Alapvetően társadalmi helyzetüknek megfelelően házasodtak, ketten hivatásos katonát választottak, egyikük, tisztviselő, másikuk pedig mérnök felesége lett az 1950-es évek első felében. A házasodás révén társadalmi helyzetük enyhén emelkedő társadalmi mobilitást mutatott az (alsó) középosztály irányába a Kádár-korszakban, egyfajta részleges státusz rekonverzió ment végbe. A négy leánygyermeknek az 1950-es évek eleje és az 1960-as évek vége között összesen kilenc gyermeke született és érte meg a felnőttkort. Ebben a leszármazói generációban már mindenki érettségizett, négyen szereztek felsőfokú végzettséget, orvosok, közgazdászok lettek, a többiek pedig szakmunkásként, adminisztrátorként dolgoztak.

²⁶ 3342/52 H. Kecskeméthy István őrmester nyilvántartólapja. Hadtörténelmi Intézet és Múzeum. <https://hadisir.hu> Letöltés: 2021. 01. 08., Budapest, VIII kerület 1945. májusi halotti anyakönyv, 3031. sz. bejegyzés. <https://www.familysearch.org/search/> Letöltés: 2021. 01. 08.

²⁷ MNL SZSZBML, VI. 451. A Nyíregyházi I. sz. Postahivatal iratai, 1945–1948 (1949) 686/1945. sz.

²⁸ MNL OL, XIX-C-3-33583-1949. Okmánypótlási kimutatás Nyíregyháza városi hadi és háborús gondozottak 26000/1949. számú rendelet alapján megtartott felülvizsgálatához.

²⁹ „1954. október 30-án özv. Kecskeméthy Istvánné sértett Nyíregyházán a Pazonyi teret körülvevő járdán tolta babakocsiban 8 hónapos kisunokáját. Jakab Károly sényői lakos erősen italos állapotban 2 lovas szekerekkel mindkettőjüket elütötte, rajtuk többé-kevésbé súlyos sérüléseket okozva. A debreceni közlekedési bíróság Nyíregyházán tartott tárgyalása alkalmával Jakab Károly vádlottat egy évi börtönre ítélte.” Néplap, 1954. december 30. 6.

Összegzés helyett

Egy név egy emléktáblán, ami elvezet egy 18–19. századi nyírségi falu egyik ismert családjához. A generációkat – most még csak vázlatosan – nyomon követve, kirajzolódnak a társadalmi hely- és pozícióváltások ívei, lépései, fordulatai, az identitás sajátosságai.

Ha az életpályát, a családi hátteret, a generációk közötti mobilitást³⁰ vizsgáljuk, akkor látható, hogy a 19. század eleji nemesi, kisbirtokosi pozíció a század utolsó harmadára jelentősen meggyengült, elveszett, Kecskeméthy István édesapja már zsellérként, földművesként élt és dolgozott az 1890-es években és az 1900-as évek elején. A család különböző ágainak társadalmi helyváltoztatásai is inkább fokozatos pozícióvesztést mutattak a 19. század folyamán. A lassú változás Kecskeméthy István családi ágán éppen az ő iskoláztatásával és szakmaszerzésével indult meg, a katonai szolgálattal folytatódott, ami a földműves lét- és társadalmi helyzetből történő kilépést is jelentette. Ezt folytatta az állami közszolgálatba szegődéssel, az altiszti rétegbe történő belépéssel, ami a két világháború közötti időszakban³¹ a parasztságból történő kilépés egyik tipikus formája volt. Szüleivel ellentétben ő már írástudó volt, s gyermekeit is iskoláztatta a saját ambícióinak és a társadalmi helyzetéhez kapcsolódó elvárásoknak köszönhetően. A mezőgazdasági munkához szükséges speciális ismereteken túl szakképzettséget is szerzett, a katonaevek sajátos szocializációs hatásai is bizonyára befolyásolták a gondolkodását, viselkedését. Tér- és életmódbeli értelemben is mobilabbá vált a felmenő generációihoz képest, hiszen nemcsak a szülőfaluját hagyta el, hanem életformát is váltott a parasztiból a kispolgári társadalmi pozícióba, illetve a falusiból a városi élethelyzetbe átlépve. Sok-sok sorstársa volt, akiknek az életét a második világháború megszakította, életét, pályáját kettétörte.

Leánygyermekai felnőve, a 20. század második felében lényegében ezt a lassan emelkedő, többnyire kispolgári társadalmi státuszt tartották, illetve haladták meg. A házasság révén alsó középosztályi, középosztályi léthelyzetet teremtettek önmaguknak és családjaiknak. A családban a vallási kötődés, a hívő élet a 20. század második harmadáig erős volt, kisebb alkalmazkodási kényszerekkel megmaradt az államszocializmus évtizedeiben is. Viszont úgy tűnik, hogy sem a 19. századi, sem a 20. századi generációk életében nem volt érdemi szerepe a politikai tőkének a társadalmi helyváltoztatásban.

Nyilvánvalóan sok kérdés és szempont vethető még fel a személyes történeti megközelítés kapcsán, de a jelen tanulmány arra remélhetőleg mindenképpen alkalmas, hogy ennek a történeti módszernek a lehetőségeiről és a nehézségeiről elgondoljunk.

³⁰ A magyarországi társadalmi mobilitás jellegzetességeihez, család- és élettörténeti megközelítésben lásd Andorka Rudolf: A társadalmi mobilitás családi élettörténetek tükrében. Statisztikai Szemle, 1991. 12. sz. 957–974.

³¹ A makroszintű változások összefoglalását lásd Gyáni Gábor – Kövér György: Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig. Budapest, 1998.

